

Ivanov Ye. I.

State Scientific Research Institute for Information and Economic Modeling

ARGUMENTS FOR STATE POLICY OF FOREIGN TRADE DIVERSIFICATION IN THE NATIONAL ECONOMY

Summary

The article argues necessity of state regulatory interference into the foreign trade sphere of the national economy under conditions of low commodity diversification of the export. The interdependence between the prevalence of raw materials in exports structure and its low diversification is proved. Key microeconomics postulates (perfect and imperfect competition, law of diminishing marginal returns, scale effect) determining the non-equivalent foreign trade exchange between countries with different levels of export structure diversification are analyzed. The state policy course aimed at overcoming structural disproportions of the foreign trade sphere of the national economy is outlined.

Key words: foreign trade sphere, diversification, national economy, perfect competition, scale effect, law of diminishing marginal returns.

УДК 314:711.13:316.3:33

Калачевська Л. І.

Сумський національний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті теоретично обґрунтовується те, що перехід до сталого розвитку сільських територій неможливий без об'єктивної оцінки наявних фінансово-економічної, соціальної та екологічної ситуацій. Доведено, що нині відсутня єдина методика системної оцінки стійкості сільських територій. Обґрунтовано, що комплексна оцінка повинна забезпечити можливість горизонтального порівняння окремих показників розвитку сільських територій; порівняння цих показників із середніми параметрами; виявлення відхилень, що дасть змогу встановити напрями проведення державної політики розвитку сільських територій.

Ключові слова: сільські території, розвиток, оцінка, інфраструктура, моніторинг, соціальна сфера.

Постановка проблеми. Вирішення соціальних проблем сільського населення має визначатися багатofункціональним розвитком сільських територій, інфраструктурним забезпеченням, створенням додаткових переробних потужностей, що сприятиме збалансованому використанню сировинних ресурсів, безпосередньо пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. У кожній державі сільське господарство є важливою галуззю народного господарства. В Україні з урахуванням наявного земельного потенціалу та сприятливих природно-кліматичних умов розвиток сільських територій, виробництво продуктів харчування та налагодження переробки сільськогосподарської сировини повинні бути пріоритетними напрямами розвитку країни на довгий період.

Реалії сьогодення свідчать про те, що європейський вектор розвитку вітчизняної економіки вимагає проведення реформування інфраструктурного та інституційного забезпечення аграрного виробництва та збалансованого розвитку сільських територій з метою вирішення наявних галузевих, технологічних, соціальних, економічних та екологічних проблем, які з кожним роком загострюються. Європейський Союз одним із пріоритетів стратегічного розвитку визначає збалансування аграрного сектору та сільських територій, що передбачене у стратегії «Європа – 2020». Взавши до уваги вибрані на державному рівні євроінтеграційний вектор розвитку, необхідними для України вважаємо вивчення європейського досвіду сільського розвитку та його практичну апробацію.

Перехід до сталого розвитку сільських територій неможливий без об'єктивної оцінки наявної фінансово-економічної, соціальної, екологічної ситуації, а також обліку інституціонального фактора. Наявний механізм оцінки розвитку сільських

територій базується виключно на аналізі застосовуваних так званих рейтингових, експертних оцінок, які використовуються в окремих галузях, сферах і стають базовими для ранжирування конкретної території в низці адміністративно-територіальних суб'єктів. Але, як правило, навіть така оцінка не застосовується на рівні сільських територій.

Часто розвиток території оцінюється за допомогою окремих показників, які не дають узагальнену оцінку рівню розвитку тієї чи іншої сільської території. Тому існує необхідність комплексної системи оцінювання, що включає оцінку соціально-економічного, екологічного та інституційного стану сільських територій. Об'єктивні результати цієї оцінки будуть сприяти прийняттю обґрунтованих управлінських рішень і формуванню ефективної політики на регіональному та місцевому рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі економічного спрямування проблемі функціонування сільських територій як фактору інноваційного розвитку приділяється значна увага. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій здійснено у працях В. Бойка [1], О. Бородіної, І. Прокопи [2], Т. Максимової [5]. Питання сталого розвитку сільських територій досліджувалися у працях Т. Максимової [5], М. Маліка [6], О. Федоніна, І. Репіна, О. Олексюк [11], М. Поленкова [7]. В сучасних умовах господарювання, відповідно до досліджень П. Саблука [8, с. 21], В. Юрчишина, О. Онищенко [12, с. 6–7], основними проблемами, що перешкоджають розвитку сільських територій України, є відсутність належного інфраструктурного забезпечення, демографічні проблеми, неналежний доступ до освітніх та медичних послуг, недосконалість теоретико-методологічних підходів до оцінки розвитку сільських територій.

Мета статті полягає в дослідженні теоретико-методологічних підходів до оцінки розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині існує проблема оцінки економічного стану сільських територій. В українській і зарубіжній статистиці базовим економічним індикатором на рівні країни є валовий внутрішній продукт, на регіональному – валовий регіональний продукт, на рівні територіальних утворень – валовий територіальний продукт. Водночас немає офіційної методики розрахунку цього показника. Тільки в країнах Єврозою розраховуються економічні показники для малих територіальних одиниць.

В науковій літературі існують три методи розрахунку валового територіального продукту.

Метод факторної оцінки. Перевага цього підходу полягає в тому, що він не вимагає прямого рахунку. Метод заснований на концепції виробничих факторів, відповідно до якої матеріальні блага виробляють у взаємодії основних факторів (капітал, праця, земля). Ця залежність представлена виробничою функцією Кобба-Дугласа.

Розподільчий метод. Розрахунок проводиться як сума первинних доходів, розподілених між виробниками товарів і послуг.

Результуючий метод. Автори цієї методики пропонують таку формулу розрахунку валового територіального продукту:

$$V_{гп} = П_{со} + V_{д} + O_{пу} + O_{бу} + O_{чп} + O_{рт},$$

де $П_{со}$ – виробництво сільськогосподарських організацій; $V_{д}$ – кількість відвантажених товарів власного виробництва, виконаних робіт і наданих послуг власними силами муніципального освіти; $O_{пу}$ – обсяг платних послуг населенню; $O_{бу}$ – обсяг побутових послуг населенню; $O_{чп}$ – обіг громадського харчування; $O_{рт}$ – обіг роздрібною торгівлі [9, с. 90].

С. Костенко [4, с. 929] та Т. Максимова [5, с. 301–302] зазначають, що для проведення оцінки розвитку сільських територій необхідним є здійснення постійного моніторингу його стану. З огляду на завдання державної політики в галузі

розвитку сільських територій основними напрямами моніторингу сільського розвитку повинні бути такі: моніторинг демографічної політики і створення умов для переселення в сільську місцевість; моніторинг диверсифікації сільської економіки, політики підвищення зайнятості та доходів сільського населення; моніторинг поліпшення житлових умов сільського населення, розвитку соціальної, інженерної та транспортної інфраструктури; моніторинг політики сільського розселення; моніторинг екологічної політики; моніторинг розвитку поселень, що мають переробну спеціалізацію.

На нашу думку, методика проведення моніторингу розвитку сільських територій повинна включати такі етапи: визначення мети і завдань проведення моніторингу сільського розвитку; визначення і вибір основних складових напрямів сталого розвитку сільських територій; вибір показників сталого розвитку сільських територій окремо для кожного напрямку; розробка комплексної оцінки рівня розвитку сільських територій; проведення класифікації або типологізації сільських територій за рівнем їх розвитку; розробка та впровадження рекомендацій, спрямованих на підвищення стійкості сільських територій різних типів (табл. 1).

На сучасному етапі розвитку економіки країни, тобто в умовах децентралізації системи управління, можна виділити основні вимоги до проведення комплексної оцінки, дотримання яких дає змогу досягти об'єктивності отриманих результатів:

- облік диференційованого характеру елементів територіального розвитку;
- обґрунтованість та прямий взаємозв'язок базових показників з індикативними;
- відсутність або формалізація системи ваг та інших факторів, що впливають на результат дослідження;
- об'єктивність досліджуваних показників за рахунок використання діючої статистичної звітності;
- можливість порівняльного аналізу однорідних показників для різних сільських територій, можливість побудови рейтингу;

Таблиця 1

Етапи методики проведення моніторингу розвитку сільських територій

Етап	Назва	Характеристика
1 етап	Визначення мети і завдання моніторингу сільського розвитку	Метою моніторингу розвитку сільських територій є формування відомостей про основні напрями розвитку, ефективне дотримання яких забезпечить оптимальне використання ресурсів, стабільний розвиток територій і поліпшення життя сільського населення.
2 етап	Визначення та вибір основних складових сталого розвитку сільських територій	З огляду на триаду складових сталого розвитку (економіка, соціальна сфера, що включає якість і рівень життя населення, екологічна складова), проведення моніторингу відбувається за трьома напрямками: 1) моніторинг економіки сільських територій; 2) моніторинг соціальної сфери, що включає рівень і якість життя населення сільських територій; 3) моніторинг екологічної складової.
3 етап	Вибір показників окремо для кожного напрямку	Проводиться вибір показників, що характеризують рівень розвитку тієї чи іншої сільської території. Враховується необхідність максимального використання даних офіційної державної статистики, що, з одного боку, є гарантією дотримання певних наукових методологічних принципів їх формування, а з іншого боку, має забезпечити періодичність розрахунків та їх спадкоємність в майбутньому.
4 етап	Розробка комплексної оцінки рівня розвитку сільських територій	Процедура комплексної оцінки розвитку території є основою моніторингу. Комплексна оцінка соціально-економічного розвитку територій дає змогу оцінити макро- та мікроекономічні показники як внутрішнього розвитку, так і між окремими територіями досліджуваного регіону. Аналогом комплексної оцінки є побудова інтегрального показника, за яким буде оцінюватися рівень стійкості територій.
5 етап	Проведення класифікації або типологізації сільських територій	Проведення аналізу та виявлення основних типів сільських територій зумовлені низкою об'єктивних причин: а) типологія дасть змогу усвідомити закономірності територіального розвитку сільської місцевості, тобто діагностувати реакцію районної системи та її окремих елементів; б) істотне значення в сучасних методичних підходах має питання інтегрованості стратегій низових територій.
6 етап	Розробка і впровадження рекомендацій	Проведене групування сільських територій є інструментом, що дасть змогу об'єднати сільські території у групи. Механізм угруповання дає змогу впорядкувати наявну сукупність, виділивши групи за проблемно-галузевими принципами зі схожими проблемами і підходами до їх вирішення. Це дає змогу розробляти необхідні заходи щодо підвищення рівня стійкості територій залежно від сформованого рівня їх стійкості.

Джерело: сформовано на основі джерел [7, с. 69; 23, с. 15]

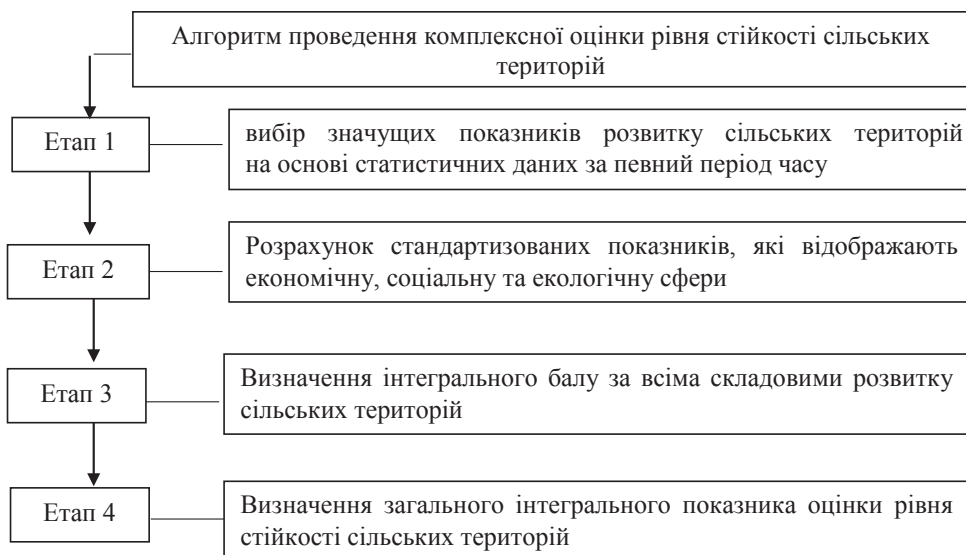

Рис. 1. Алгоритм проведення комплексної оцінки розвитку сільських територій

Джерело: власні дослідження

- наочне відображення отриманих результатів;
- можливість побудови інтегрального показника, що характеризує рівень стійкості розвитку сільських територій та угруповання сільських територій за ступенем їх стійкості;

- очевидність, доступність для розуміння результатів проведення комплексної оцінки, тобто відсутність необхідності додаткового аналізу і залучення інших методик для оброблення та відображення отриманих даних.

Комплексна оцінка повинна забезпечити можливість: 1) горизонтального порівняння окремих показників розвитку сільських територій; 2) порівняння даних показників із середніми параметрами; 3) виявлення відхилень, що дасть змогу визначити напрями проведення державної політики вирівнювання цих відхилень.

Розглянувши наявні методики комплексної оцінки, їх переваги та недоліки, ми пропонуємо таку методику комплексної оцінки рівня стійкості сільських територій. Покроковий механізм методики представлений на рис. 1.

Після збору та отримання зведеної матриці показників розвитку сільських територій необхідно перейти до показників зі стандартизованим коефіцієнтами. При цьому слід врахувати, що первинні показники можуть здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на рівень розвитку. Тому необхідним є розрахунок нормативного значення.

Потім розраховуються інтегральні показники рівня економічного розвитку сільських територій, рівня розвитку соціальної сфери, рівня екологічного благополуччя і загального рівня стійкості сільських територій, що є сумарною оцінкою економічної, соціальної та екологічної складових. Отримані бали приватних індикаторів підсумовуються, визначаються загальна кількість балів сільської території i , відповідно, місце (рейтинг), який розраховується за формулою:

$$I_r = \text{SUM } R_i,$$

де I_r – рейтинг сільської території;

R_i – бал сільської території за окремими індексами.

Таким чином, отримується інтегральний показник рівня стійкості сільських територій, який може варіюватися від 0 до N , де N – кількість показників, що використовуються в мето-

диці. Сума балів, отримана під час оцінювання всіх показників, характеризує рівень розвитку сільської території. За сукупним балом всі сільські території можна розділити на групи, тобто провести їх типологізацію. Отже, за рівнем стійкості сільські території поділяються на території сталого розвитку (понад 30 балів); території, стан яких наближений до сталого розвитку (26–30 балів); території середнього рівня розвитку (21–25 балів); території нестабільного розвитку (16–20 балів); території нестійкого розвитку (до 15 балів). Методологія виконання угруповання досить суб'єктивна, оскільки не визначені чіткі критерії під час вибору числа груп, рівномірності інтервалів, наповнюваності груп (табл. 2).

Найчастіше в рамках загальної системи виділяють економічні, екологічні та соціальні підсистеми показників [11, с. 121]. Внаслідок методологічних проблем, пов'язаних з приведенням великої кількості показників до порівнянної величини, загальноновизнаного інтегрального індикатора поки не існує. Підхід, що базується на побудові системи показників, більш поширений. Міжнародні системи показників складаються переважно з індикаторів за окремими сферами розвитку і проблем, таких як нерівність в доходах, безробіття, освіта, різні аспекти здоров'я, доступність медичних послуг [7, с. 33]. Використання комплексної системи показників є необхідною умовою початку роботи зі створення національної системи показників сталого розвитку. Слід мати на увазі, що показники самі по собі не завжди дають відповідь на питання про стійкість чи нестійкість процесів.

Для проведення комплексної оцінки розвитку сільських територій пропонується здійснювати комплексну оцінку стану і потенціалу розвитку сільських територій, а також аналіз стійкості їх розвитку на основі визначення простих узагальнюючих показників та індикаторів.

Простим можна назвати показник, що відображає в кількісній формі стан одного з параметрів досліджуваної системи, за яким складно провести аналіз без наявності додаткових відомостей, не будучи фахівцем у цій галузі. Показники, як прості, так і узагальнюючі, а також індикатори, призначені для керівників різного рівня з метою прийняття управлінських рішень та оперативної оцінки, повинні

Таблиця 2

Класифікація сільських територій за рівнем стійкості

Рівень стійкості	Сума балів	Характеристика групи
Сталий розвиток	Понад 30	Сільські території з високим рівнем розвитку економіки, розвинутою інфраструктурою, оптимальним розселенням, що забезпечують високий рівень життя населення.
Стан, наближений до сталого розвитку	26–30	Території, на яких розвивається економіка, зростають доходи населення, органи місцевого управління належну увагу приділяють питанням розвитку інфраструктури.
Середній рівень розвитку	21–25	Сільські території, в яких розвиток всіх сфер життєдіяльності знаходиться на середньому рівні або спостерігається більшою або меншою мірою.
Стан нестабільного розвитку	16–20	Сільські території, в яких не розвинена економіка, спостерігається низький рівень життя населення, рівень розвитку інфраструктури не відповідає поставленим вимогам.
Стан нестійкого розвитку	до 15	Території, в яких не розвинена економіка, не приділяється увага розвитку інфраструктури, велика частина населення перебуває за межею бідності.

Джерело: власні дослідження

мати чисельне вираження, щоб їх стан, динаміку чи відхилення від стандартів можна було відстежувати. Як приклади простих показників можна назвати глибину промерзання ґрунтів в зимовий період, кількість опадів за період, кількість населення.

Узагальнюючі показники, на відміну від простих, дають змогу судити не про значення одного з параметрів, а про стан цілої підсистеми досліджуваного об'єкта. Як вимоги до узагальнюючих показників виступають необхідність вираження характеристичних (найбільш значущих, характерних, репрезентативних) властивостей цієї підсистеми і поєднання декількох простих показників. За значенням узагальнюючого показника можна робити оцінку поточної ситуації, але вона матиме попередній характер і потребуватиме додаткового обстеження і вивчення. Прикладами узагальнюючих показників є природний приріст населення, коефіцієнт відносної антропогенної напруженості території, забезпеченість населення об'єктами соціальної інфраструктури.

Характерним для європейських країн та США є застосування індикаторів сталого розвитку населеного пункту, тобто показника, за допомогою якого можна оцінити стан певних територій у динаміці та спрогнозувати майбутні зміни [13, с. 125]. У загальному вигляді принцип формування індикатора можна відобразити такою формулою:

$$I = P_{ic} / P_{et},$$

де P_{ic} – значення показника в наявних умовах; P_{et} – еталонне, середньогалузеве або середньостатистичне значення показника.

За такого підходу індикатор завжди буде показувати відхилення від деякого значення, прийнятого як еталонного, або, іншими словами, ступінь досягнення бажаних результатів, а це найбільш зрозуміла і наочна форма подання інформації для осіб, приймають управлінські рішення. Наприклад, такими індикаторами є співвідношення реальних доходів та об'єктивної величини витрат на задоволення основних демографічно обумовлених потреб; кількість аварійних викидів і скидів, обсяг шкідливих речовин, що потрапили в навколишнє середовище за певний час, по відношенню до нормативного; рівень зайнятості працездатного населення.

Список використаних джерел:

1. Бойко В. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій. Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України. 2014. Вип. 4(108). С. 298–305.
2. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. Економіка України. 2009. № 5(570). С. 59–67.
3. Гурова О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2016. № 4. С. 68–73.
4. Костенко С. Технологія застосування багатовимірного шкалювання і кластерного аналізу. Фундаментальні дослідження. 2012. № 11. С. 927–930.
5. Максимова Т. Методичні підходи щодо оцінки стійкості розвитку соціально-економічних регіональних систем. Вісник Національної академії державного управління. 2004. № 2. С. 300–304.

Індикатори можуть використовуватися для вибору оптимального проектного або програмного рішення в галузях розвитку сільської території на основі порівняння прогностичних значень індикаторів для різних проектів; побудови системи цільових результативних показників реалізації програм сталого розвитку сільських територій на основі визначення відхилення фактично досягнутих показників від планових; контролю ефективності вжиття будь-яких заходів державної політики у сфері сталого розвитку сільських територій.

Висновки. Аналіз методик оцінки розвитку сільських територій, здійснений вітчизняними та зарубіжними науковцями, дає змогу виділити їх особливості. По-перше, існують відмінності в цілях вимірювання, а саме у світовій практиці поняття «соціально-економічний розвиток» фактично відсутнє в інтегральних оцінках, які націлені на більш чітко позначені соціальні, інституційні, інвестиційні або більш привабливі для користувачів цілі. По-друге, є значні відмінності в методології вимірювань, а саме в міжнародних методиках ширше представлені якісні та експертні оцінки. Їх необхідність для вимірювання рівня організації, підприємницького клімату, інвестиційної привабливості, соціального самопочуття очевидна, але ступінь прозорості і достовірності таких оцінок не завжди виглядає переконливим. По-третє, не існує магістрального напрямку, домінуючого способу формування та інтегрування. Зауважимо, що широке використання балів характерне переважно для інтегральних індексів публічного типу.

З огляду на це пропонується проводити комплексну оцінку стану і потенціалу розвитку сільських територій, а також аналіз стійкості їх розвитку на основі визначення простих узагальнюючих показників та індикаторів. Прості показники, як правило, використовують для оцінки поточного стану досліджуваного об'єкта. Для побудови системи індикаторів сталого розвитку сільських територій України найбільш підходящим є методичний підхід, за якого основою для формування індикаторів виступають показники оцінки стану сільської території.

6. Малік М. До питання сталого розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2008. № 5. С. 51–58.
7. Поленкова М. Господарський комплекс сільських територій: інтегральний аспект. Молодий вчений. 2013. № 2(02). С. 32–39.
8. Саблук П. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. Вісник аграрної науки. 2006. № 5. С. 21–23.
9. Свеженцев О. Методичні підходи до кількісної оцінки інвестиційного ризику. Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». 2012. № 6. С. 89–94.
10. Лупенко Ю., Малік М., Булавка О. та ін. Стратегічні напрями розвитку сільських територій до 2020 року / за ред. Ю. Лупенка, О. Булавки. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.
11. Федонін О., Рєпіна І., Олексюк О. Потенціал підприємства: формування та оцінка. Київ: КНЕУ, 2006. 316 с.
12. Юрчишин В., Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації. Економіка України. 2006. № 10. С. 4–11.
13. Індикатори сталого розвитку населеного пункту. URL: file:///C:/Users/Defender/Downloads/5077-10084-1-SM.pdf27.

Калачевская Л. И.

Сумской национальный аграрный университет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Резюме

В статье теоретически обосновывается то, что переход к устойчивому развитию сельских территорий невозможен без объективной оценки существующих финансово-экономической, социальной и экологической ситуаций. Доказано, что в настоящее время отсутствует единая методика системной оценки устойчивости сельских территорий. Обосновано, что комплексная оценка должна обеспечить возможность горизонтального сравнения отдельных показателей развития сельских территорий; сравнения данных показателей со средними параметрами; выявления отклонений, что позволит установить направления проведения государственной политики развития сельских территорий.

Ключевые слова: сельские территории, развитие, оценка, инфраструктура, мониторинг, социальная сфера.

Kalachevs'ka L. I.

Sumy National Agrarian University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE EVALUATION OF THE DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS

Summary

In the article we theoretically substantiate that the transition to sustainable development of rural territories is impossible without an objective assessment of the existing financial-economic, social and environmental situation. We have proved that at present there is no single method of systematic assessment of the stability of rural areas. We have argued that a comprehensive assessment should provide an opportunity to: horizontally compare individual indicators of rural areas; comparison of data with average parameters; detection of deviations, which will allow establishing directions of the state policy of development of rural territories.

Key words: rural areas, development, evaluation, infrastructure, monitoring, social sector.